

Μακεδονικά

Τόμ. 4, Αρ. 1 (1960)

Οι δημοσιευμένες ομιλίες του Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ισιδώρου ως ιστορική πηγή για τη γνώση της πρώτης Τουρκοκρατίας στη Θεσσαλονίκη (1387-1403)

Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.662](https://doi.org/10.12681/makedonika.662)

Copyright © 2014, Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βακαλόπουλος Α. Ε. (1960). Οι δημοσιευμένες ομιλίες του Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ισιδώρου ως ιστορική πηγή για τη γνώση της πρώτης Τουρκοκρατίας στη Θεσσαλονίκη (1387-1403). *Μακεδονικά*, 4(1), 20-34. <https://doi.org/10.12681/makedonika.662>

**ΟΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΟΜΙΛΙΕΣ
ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΙΣΙΔΩΡΟΥ
ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ
ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ (1387-1403)**

Οι ανέκδοτες ομιλίες και επιστολές του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ίσιδώρου Γλαβᾶ (τέλη τοῦ 14ου αἰ.) εἶχαν κινήσει πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια καὶ κατὰ καιροὺς τὴν προσοχὴ φιλολόγων καὶ ἰδίως ἱστορικῶν, ὅπως τοῦ Σπ. Λάμπρου, Ο. Tafrafi, Ν. Βέη, Loenertz κ.ἄ., οἱ ὁποῖοι ἐνδιαφέρονταν νὰ γνωρίσουν τὰ περιεχόμενα σ' αὐτὲς ἱστορικὰ στοιχεῖα. Τελευταῖα ὁ φιλόλογος κ. Β. Λαούρδας δημοσίευσε πέντε ομιλίες τοῦ αρχιεπισκόπου, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στὶς γιορτὲς τοῦ πολιούχου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οἱ ὁποῖες δίνουν ἐνδιαφέροντα ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ ὀρισμένα σκοτεινὰ γεγονότα τοῦ τέλους τοῦ 14 αἰ.

Πιθανώτατα τὰ ἀνέκδοτα ἀκόμη κείμενα τοῦ αρχιεπισκόπου νὰ περιέχουν καὶ ἄλλα σχετικά ἱστορικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα νὰ συμπληρῶνουν τὶς πληροφορίες. Γι' αὐτὸ ἡ ἔκδοσή τους εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ἐπείγουσα. Στὸ μεταξὺ ὅμως μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι ἐπίσης ἀνάγκη νὰ ἐπισημάνουμε ὀρισμένα προβλήματα καὶ νὰ ἐπιμείνουμε σὲ ὀρισμένες ἐνδείξεις, ποὺ εἶναι ἐγκατασπαρμένες σὲ διάφορα μέρη τῶν πέντε δημοσιευμένων ομιλιῶν καὶ οἱ ὁποῖες εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσες γιὰ τὴ γνώση τῆς πρώτης τουρκοκρατίας στὴ Θεσσαλονίκη. Ἀπὸ τὶς ομιλίες αὐτὲς οἱ τρεῖς πρώτες εἶναι ἀχρονολόγητες, ἐνῶ οἱ δύο τελευταῖες ἔχουν χρονολογικὴ ἐνδειξὴ 1393. Τῶν τριῶν πρώτων τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα εἶναι τόσο ἰσχνὰ καὶ κάποτε τόσο ἀντικρουόμενα, ὥστε νὰ εἶναι πολὺ δύσκολη ἡ ἀδιαμφισβήτητη χρονολόγησή τους.¹

1. Μολαταῦτα ἡ πρώτη ομιλία πρέπει νὰ ἔχη ἐκφωνηθῆ, ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ κ. Λαούρδας, κατὰ τὶς ἀρχὲς τῆς πολιτοκρίας τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐπὶ Μουράτ Β', πιθανώτατα τὸ 1383.² Ὅρισμένες

¹ Β. Λ α ο ὄ ρ δ α, Ίσιδώρου, αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, ομιλίες εἰς τὰς ἐορτὰς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἑλληνικά, Παράρτημα 4. Θεσσαλονίκη 1954.

² Β. Λ α ο ὄ ρ δ α, ἐνθ' ἄν. σελ. 11-12. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Ὁ «Συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς» τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου. Μακεδονικά, 3 (1955), σελ. 291.

ἀντιφάσεις, πού παρουσιάζονται στο κείμενο, εἶναι ἐπιφανειακὲς καὶ μοῦ φαίνεται ὅτι εὐκόλα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρθοῦν. Ἔτσι π.χ. ἂν καὶ ἡ ἔκφραση «τοὺς ἀσεβεῖς τὸν τράχηλον ἔλεινῶς ὑπεξεύξομεν καὶ ὁ τροπαιοφόρος Δημήτριος τὸν τῆς ζευγλῆς νῦν οὐ συντρίβει δεσμὸν» μᾶς παρακινεῖ νὰ υποθέσουμε κατ' ἀρχὴν ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε πέσει στὰ χέρια τῶν Τούρκων, τὰ ἀναφερόμενα ὁμῶς κατόπιν ὅτι «οἱ ἀσεβεῖς βαρὺν ἡμῖν τοῦ φόρου φόρτον ἐπέταξαν ἢ τοῦτον καταθέσθαι ἢ παρ' αὐτῶν σφάττεσθαι» μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσουμε τὴν ἀσφαλῆ γνώμη, ὅτι οἱ Τούρκοι, ἀφοῦ ἔγιναν κύριοι τῆς ὑπαίθρου, ζήτησαν κατόπιν ἀπὸ τοὺς Θεσσαλονικεῖς τὴν καταβολὴ τοῦ χ α ρ ἰ τ ς, τοῦ φόρου ὑποτελείας, τὸν ὁποῖο ὑποχρεῶνongan νὰ πληρῶνουν τὰ χριστιανικὰ κράτη ἢ οἱ πόλεις, ὅταν ἀναγνώριζαν τὴν κυριαρχία τοῦ σουλτάνου. Γιὰ τὴν καταβολὴ τοῦ φόρου αὐτοῦ γίνεται λόγος καὶ στὸν «Συμβουλευτικὸν πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς» λόγο τοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος ὡς δεσπότης καὶ ὑπερασπιστὴς τῆς Θεσσαλονίκης τοὺς ἀμβουλεῖ νὰ μὴ δεχθοῦν νὰ πληρῶσιν φόρους.¹ Ὅπως φαίνεται ἀπὸ ὀρισμένα χωρία τοῦ λόγου του, ὑπῆρχαν μέσα στὴν πόλη πολλοὶ, οἱ ὁποῖοι ἔκλιναν πρὸς τὸν συμβιβασμὸ καὶ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ ἐχθρικοῦ αἰτήματος.² Ἡ ὑποτελία ὁμῶς ἦταν τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν ὑποταγὴ. Ἦταν ἡ συνηθισμένη εὐφυῆς τακτικὴ τῆς κατακτητικῆς πολιτικῆς τῶν Τούρκων. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού τὰ ἐλεύθερα κράτη ἢ οἱ ἀνεξάρτητες σχεδὸν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα πόλεις ἢ περιοχὲς ἄρχιζαν νὰ πληρῶνουν χαράτς, οὐσιαστικὰ ἔχαναν τὴν πολιτικὴ τους ἀνεξαρτησία καὶ γρήγορα θὰ ἔπρεπε νὰ περιμένουν καὶ τὴν ὥρα τῆς ὀλοκληρωτικῆς ὑποταγῆς.

Τὸν κίνδυνον αὐτὸν τὸν γνωρίζει καλὰ ὁ Μανουὴλ, ὁ ὁποῖος προειδοποιεῖ τοὺς Θεσσαλονικεῖς ὅτι ἡ καταβολὴ τοῦ φόρου εἶναι παγίδα καὶ λέγει τὰ ἑξῆς, πού ἐπιβεβαιώνουν τὶς ἀπόψεις μου: «Νῦν δ' οὐ τὴν ἔξω οὐσίαν, ἀλλ' ὑμᾶς αὐτοὺς ἐθέλουσι χειρώσασθαι καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς καταχρῆσθαι... Οὐ γὰρ ἄλλοις ῥήμασι τὰς ἄλλας πόλεις ἐσοφίσαντό τε καὶ σεσυλήκασιν, ὑμῖν δ' ἑτέροις τισὶ τοῦτο πειρῶνται ποιῆσαι, ἀλλ' ἴστε πάντως ὡς τοῖς αὐτοῖς».³

Ἄλλη δυσκολία στο κείμενο τῆς πρώτης ὁμιλίας τοῦ Ἰσιδώρου παρουσιάζεται ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸ τοῦ «πάντα ἀρίστου βασιλέως καὶ πολλὰς χάρισι κεκοσμημένου», στὸν ὁποῖο ἀφιερώνεται μακρὸ ἐγκώμιο. Γιὰ τὸν ταυτισμὸ τοῦ προσώπου αὐτοῦ μὲ τὸν «δεσπότην» Μανουὴλ, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς λόγους, πού ἀναφέρει ὁ κ. Λαούρδας, συνηγοροῦν καὶ οἱ ἑξῆς: 1) Οἱ

¹ Β. Λ α ο ὑ ρ δ α, 'Ο «Συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς» τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου, ἔνθ' ἄν. σελ. 298.

² Β. Λ α ο ὑ ρ δ α, ἔνθ' ἄν. σελ. 300 κ.έ.

³ Β. Λ α ο ὑ ρ δ α, ἔνθ' ἄν. σελ. 298.

ἐγκωμιαζόμενες ἀρετὲς τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἡ σωφροσύνη, ἡ ἀνδρεία, ἡ δικαιοσύνη, ἡ φιλαλήθεια καὶ ἄλλες, ὅσο καὶ ἂν ἀποτελοῦν συνήθως κοινὸς τύπος τῶν ἐγκωμίων, εἶναι χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ Μανουὴλ καὶ ἀνταποκρίνονται ἀπόλυτα στὶς κρίσεις τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων του.¹ 2) Ἡ πρόταση «τὸν πάντα ἄριστον βασιλέα καὶ πολλὰς χάρισι κεκοσμημένον εἰς προστασίαν ἐπιστῆναι παρ' ἐλπίδα τῶν καθ' ἡμᾶς» δὲν ἀναφέρεται στὴν ἄνοδο ἐνὸς νέου βασιλιᾶ στοῦ βυζαντινοῦ θρόνου, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς, ἀλλὰ στοῦ γεγονότος, ὅτι ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Θεσσαλονικέων εἶναι ὁ Μανουὴλ, γιατί, ὅπως παρατηροῦμε καὶ σὲ ἄλλα χωρία τοῦ Ἱσιδώρου, ἡ ἔκφραση «τῶν καθ' ἡμᾶς» δὲν ἀναφέρεται σὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας, ἀλλὰ στοὺς Θεσσαλονικεῖς. 3) Τὰ ἀναφερόμενα πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἐγκωμίου, ὅτι «τὰ λαμπρὰ τοίνυν τοῦ βασιλέως ταῦτα πλεονεκτήματα καὶ τούτων ἔτι πλείω... ὑποφαίνει περὶ ἡμῶν αὐτῶν τὰ βελτίω τεκμαίρεσθαι», μαρτυροῦν ὅτι οἱ Θεσσαλονικεῖς δὲν θὰ μπορούσαν νὰ μιλήσουν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἂν ὁ λόγος αὐτὸς εἶχε γραφῆ μετὰ τὴν ἄνοδό του στοῦ θρόνου τὸ 1391, γιατί εἶχαν μεσολαβήσει τόσα μεταξὺ τους κατὰ τὴ διάρκειά τῆς μακροχρόνιας πολιορκίας 1383 - 1387. Ἐπειτα ἡ πολιτικὴ κατάσταση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὅταν ἀνέβηκε στοῦ θρόνου ὁ Μανουὴλ, δὲν ἦταν καθόλου εὐχάριστη. Μένει νὰ ἐξηγηθῇ τὸ «παρ' ἐλπίδα». Αὐτὸ ἀναφέρεται στὴν ἀπροσδόκητὴ ἀφίξη τοῦ Μανουὴλ στοὺς Θεσσαλονικεῖς ὕστερ' ἀπὸ τὶς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις στοῦ ὕπαιθρου.

2. Πολλὸ πλὴ ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ χρονολογημέναι δύο τελευταῖαι ὁμιλίαι τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἱσιδώρου, ἡ τέταρτη καὶ ἡ πέμπτη, γιατί μᾶς δίνουν στοιχεῖα γιὰ τὴ σκοτεινὴ περίοδο τῆς Θεσσαλονικῆς κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14 αἰ. καὶ ἰδίως γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον κοινοτικὸ καθεστῶς της. Σπουδαιότερη ὁμως εἶναι ἡ τέταρτη, πού ἔχει τὴν ἐξῆς ἐπιγραφήν: «Ὁμιλία, ὅτι ἐκ τοῦ μὴ εὐχαριστεῖν τῷ θεῷ καὶ τοῖς τῶν κοινῶν φρονιτισταῖς τῶν διαφόρων χάριν τῇ πόλει βοηθειῶν ἐπάγεται τὰ λυπηρὰ» καὶ ἔχει ἐκφωνηθῆ τὴν πρώτη Κυριακὴ τῶν προεορτίων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τὸν μήνα Ὀκτώβριου.

Ὁ κ. Λαούρδας, βασιζόμενος σὲ ὀρισμένες φράσεις καὶ γενικότερα στοῦ περιεχομένου τῆς ὁμιλίας αὐτῆς, ἔχει τὴ γνώμη ὅτι ὁ Ἱσιδώρος ἀναφέρεται στὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονικῆς τὸ 1387 ἐπὶ Μουράτ Α' (1361 - 1389) καὶ κατόπιν στὴν ἀπελευθέρωσή της ἐπὶ Βαγιαζῆτ Α' (1389 - 1402). Ὑποθέτει μάλιστα ὅτι ἡ ὁδοιπορία τοῦ Ἱσιδώρου «πρὸς τὴν τοῦ κρατοῦντος πρεσβείαν», δηλαδὴ στὴν ἀλλή τῶν Βαγιαζῆτ Α', πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι συνέβαλε πολὺ στὴν ἀπελευθέρωσή τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας.² Ἐπειδὴ ἀπὸ τῆ

¹ Βλ. Georg Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates. München 1952, σελ. 435 - 436.

² Β. Λαούρδας, ἐνθ' ἄν. σελ. 72 - 74.

μελέτη τῶν δύο τελευταίων ὀμιλιῶν τοῦ Ἰσιδώρου κατέληξα σὲ διαφορετικὰ συμπεράσματα, θὰ προβῶ στὴν ἀνάλυση τῶν κειμένων, γιὰ νὰ καταδείξω ποῦ ἀκριβῶς στηρίχθηκα.

Ὁ Ἰσιδωρος ἀρχίζει τὴν τέταρτη ὀμιλία του μὲ ἓνα προοίμιο, ὅπου ἐκφράζει τὴν ἀπορία του, πῶς οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης εἶχαν τόσο ἀποτυφλωθῆ, ὥστε νὰ θλίβονται γιὰ τὰ δεινά, ποῦ τοὺς καταπιέζουν, καὶ ὄχι γιὰ τὴν αἰτία, ποῦ τὰ προκαλεῖ. Ἡ αἰτία αὐτὴ εἶναι ἡ ἀγνωμοσύνη τους ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπέναντι τῶν ἀρχόντων τοῦ κοινοῦ. Στὸ τέλος τοῦ προοιμίου του γράφει «τοῦτο τὸ αἷτιον τῶν ἀλλεπαλλήλων δακνηρῶν καὶ ἔτι τῶν προσδοκωμένων βαρύτερων συμφορῶν». Ἐπομένως, ἂν εἶχαν ὑποδουλωθῆ καὶ κατόπιν εἶχαν ἀπελευθερωθῆ, γιατί νὰ περιμένουν χειρότερα; Ἔχω τὴ γνώμη, ὅτι ὁ Ἰσιδωρος μιλεῖ πρὸς σκλάβους καὶ ὄχι ἐλευθέρους, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἐπόμενα σαφῆ ἀποδεικτικὰ τεκμήρια τῆς ὀμιλίας του.

Προβαίνοντας στὸ πρῶτο μέρος τῆς ὀμιλίας του λέγει «τῶν μὲν ἡμετέρων ἔνεκεν ἀμέτρων ἀμαρτημάτων εἰς δούλους τελεῖν κατεκρίθημεν, ὅτε δὲ προσδοκῶντες ἦμεν παθεῖν τὰ δεινότατα, τότε καὶ ψυχαγωγίας, ἵστε δὲ τοῦτο πάντες, ἀπηλαύσαμεν οὐ μετρίως». Στὴν ἀρχή, ὅπως βλέπουμε, ὁ Ἰσιδωρος ὑπαινίσσεται, φαίνεται, τὴν κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης ὄχι τοῦ 1387, ἀλλὰ τοῦ 1391, ὅπως θὰ προσπαθῆσω ν' ἀποδείξω παρακάτω. Οἱ προτάσεις, ποῦ ἀκολουθοῦν, «ὅτε δὲ προσδοκῶντες κ.λ.», δὲν ἀναφέρονται στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ στὴν ἀπροσδόκητα καλὴ σχετικὰ συμπεριφορὰ τοῦ Βαγιαζίτ Α' ἀπέναντι τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης. Χαρακτηριστικὴ μάλιστα εἶναι ἡ ἔκφραση «τότε καὶ ψυχαγωγίας... ἀπηλαύσαμεν οὐ μετρίως», ποῦ ἀναφέρεται κυρίως στὸ θρησκευτικὸ βίο τους. Ἡ ὑπόθεσή μου αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται, νομίζω, καὶ ἀπὸ τὴν πρόταση «ἀλλ' ἔμαστίχθημεν μετρίως καὶ σωφρονεῖν οὐκ ἠγαπήσαμεν». Περίμεναν λοιπὸν οἱ κάτοικοι νὰ πάθουν τὰ «δεινότατα» καὶ αὐτοὶ «ἀπήλαυσαν ψυχαγωγίας οὐ μετρίως». Μολταταῦτα ἡ θέση τους δὲν εἶχε ἀκόμη ρυθμιστῆ καὶ ἡ κατάσταση δὲν ἦταν καὶ πολὺ εὐχάριστη. Οἱ περιστάσεις («ὁ καιρὸς») ἀναγκάζουν τὸν Ἰσιδωρο νὰ ὑποβληθῆ στους κόπους ἐνὸς μακρονοῦ ταξιδιοῦ στὴν αὐλὴ τοῦ Βαγιαζίτ Α', γιὰ νὰ ἐπιλύσῃ τὰ διάφορα ζητήματα τοῦ ποιμνίου του. Ἐπιστρέφει ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀποστολῆς του. Ἡ θέση τῶν χριστιανῶν ραγιαδῶν βελτιώνεται, ἐπειδὴ ὁ σουλτάνος τοὺς παραχωρεῖ «πολλὰς καὶ μεγάλας χάριτας», δηλαδὴ νέες διευκολύνσεις, νὰ προνόμια. Τὸ πράγμα φαίνεται πολὺ καθαρὰ ἀπὸ ὅσα ὁ Ἰσιδωρος ἀναφέρει ἀμέσως παρακάτω γιὰ τὴν ἀγαριεσία τῶν κατοίκων ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ «τίς οὖν τῶν τοσούτων χάριν εὐεργεσιῶν τὴν προσήκουσαν εὐεργεσίαν ἀπέδωκε τῷ Θεῷ;... τίς πρὸς τὸ σεμνότερον μετεβλήθη καὶ τῶν καινῶν ἔνεκεν ὀργῶν καινὸν ἑαυτὸν καὶ πρὸς ἀρετὴν πεποίηκε;». Οἱ ὑποθέσεις μου αὐτὲς ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ τὰ ἀμέσως ἐπόμενα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν μιὰ ἐπα-

νάληψη ἢ καλύτερα μιὰ σύντομη ἀνασκόπηση τῶν προηγουμένων· «Σκοπεῖν οὐν λοιπόν· ἐπεὶ διὰ μὲν τὰ προσημαρτημένα πληγῶν ἤμεν δίκαιοι καὶ <οὐ> μετρίων, ἔλεου δ' ἔπειτα ἐτύχομεν πρὸς δὲ καὶ δωρεῶν, εἴτ' ἀνθ' ὧν ἔδει σωφρονῆσαι χεῖρους γεγόναμεν καὶ τούτου πάλιν δίκην ἡμᾶς δοῦναι τὴν βαρυτάτην προσήκον, τὸ παραδοξότατον, δωρεῶν ἡξιώθημεν καὶ λίαν μεγίστων». Τὰ ἴδια σχεδὸν ἐπαναλαμβάνει καὶ παρακάτω· «ἐμαστίχθημεν μετρίως καὶ σωφρονεῖν οὐκ ἠγαπήσαμεν· δωρεῶν πολλῶν πολλῶν ἐτύχομεν καὶ τὸν εὐεργέτην οὐκ ἐπέγνωμεν». Παράβαλε ἀκόμη καὶ τὸ συμπέρασμα τῶν παραγράφων 2 καὶ 3, δηλαδὴ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ὁμιλίας του· «Ἄθη τῶν λυπηρῶν, ἀγαπήτε, ἢ αἰτία· μὴ τοῖνυν θαυμάζεσθε πως ἀνιᾶ τὰ παρόντα, ἀλλ' εὐχαρίστε, ὅπως κοῦφα καὶ μὴ βαρύτατα, ὡς προσήκειν». Ὅπως εἶδαμε ἕως τώρα, πούθενά δὲν γίνεται λόγος γιὰ ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ μόνο γιὰ τὴν ὑποδοὺλωσή της καὶ τὴν ἐπιβολὴ ἀνεκτοῦ σχετικὰ ζυγοῦ.

Τὸ πρῶτο γίνεται σαφέστερο ἀκόμη καὶ ἀπὸ ὅσα ἀναπτύσσει ὁ Ἰσίδωρος στὸ δεύτερο μέρος τῆς ὁμιλίας του, δηλαδὴ στὶς παραγράφους 3 καὶ 4, ὅπου διερμηνεύει τὰ μεγάλα παράπονα τῶν ἀρχόντων, καθὼς καὶ τὰ δικά του, γιὰ τοὺς γογγυσμοὺς καὶ τὴν καταφορά τῶν λαοῦ ἐναντίον τους. Καὶ ἔρχεται ἄμέσως ν' ἀπαριθμήσῃ τί μεγάλα καὶ ὀδυνηρὰ βάρη ἀναλαμβάνουν οἱ ἀρχοντες, εἴτε ὅταν μένουν στὴ Θεσσαλονίκη διαχειριζόμενοι τὰ κοινὰ εἴτε ὅταν ἀποστέλλονται ὡς πρέσβεις στὴ μακρυνὴ αὐτὴ τοῦ σουλτάνου. Ὁ Ἰσίδωρος θεωρεῖ ὅτι «οἱ τῶν κοινῶν φροντισταὶ» εἶναι ἄξιοι τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης, γιὰ τὸ ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς «ἀλλοτρίους», μὲ τὶς τουρκικὰς δηλαδὴ ἀρχές, καὶ κάνουν ἀληθινὸν ἀγῶνα πολλὰς φορὰς τὴν ἡμέρα, γιὰ νὰ περισώσουν ὅ,τι μοροῦν, γιὰτὶ ἀκόμη πολλὰς φορὰς «κακῶς ἤκουσαν καὶ ἐπ' αὐτῶν ὑβρίσθησαν τῶν προσώπων βαρβάρους καὶ ἀλλοκότους ὑπενεγκόντες φωνάζ», ἐνῶ οἱ ἄλλοι κάτοικοι ἀναπαύονται ἤσυχοι στὰ σπίτια τους, δὲν ἀφήνουν τίς ἐργασίες τους, δὲν ἐνοχλοῦνται ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, δὲν ἀσθάνονται τίποτε ἀπὸ τὶς δοκιμασίες τῶν προηγουμένων «ἀνήκοι καὶ αὐτῶν, ὡς εἰπεῖν, μένοντες τῶν βαρβαρικῶν ἐπιταγμάτων, ἅτε τὸν φόρτον τοῦτον ἅπαντα τῶν φροντιστῶν ἐπωμιζομένων».

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς ἀρχοντες, ποὺ μένουν μέσα στὴν πόλη, πολλὰ ὑποφέρουν στὰ μακρυνὰ ταξίδια τους καὶ οἱ ἀποστέλλομενοι στὸν σουλτάνο.

Τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἰσίδωρος κατόπιν στὴν παράγραφο 5, καθὼς καὶ στὸν ἐπίλογο τῆς ὁμιλίας του, δὲν προσθέτουν τίποτε τὸ νεότερο.

3. Οἱ εἰδήσεις μας γιὰ τὴν κοινοτικὴ πολιτεία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ γενικὰ γιὰ τὴν πορεία καὶ ἐξέλιξη τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων κατὰ τὴ μεταβατικὴ αὐτὴ περίοδο τοῦ Ἑλληνισμοῦ συμπληρῶνται ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ στοιχεία τῆς πέμπτης ὁμιλίας, ἢ ὁποία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ παραίτηση πρὸς τοὺς κοινοτικούς ἀρχοντες νὰ ἐξακο-

λουθήσουν νὰ ἀσκοῦν τὸ κοινωνικὸ τους λειτουργήμα ἀδιαφορώντας γιὰ τὴ δυσφορία καὶ τὴν καταλαλιὰ τῶν πολλῶν, γιὰτὶ τώρα μάλιστα, ποὺ οἱ καιροὶ εἶναι δύσκολοι, ἢ παρουσία καὶ ἢ παραμονὴ τους στὸ ἀξίωμα εἶναι ἀντίγνη ἐπιτακτική.¹ Ἡ σύνθεσις τῆς κοινοτικῆς ἀρχῆς εἶναι ἀριστοκρατική.² Τὰ μέλη τῆς δηλαδὴ εἶναι «εὐγενεῖς» (γόνοι παλαιῶν βυζαντινῶν οἴκων, λόγιοι καὶ πλούσιοι ἀστοί).³ Πολλοὶ ὅμως ἀπ' αὐτοὺς φαίνεται ὅτι ἔδειχναν ἀπροθυμία ν' ἀναλάβουν τὴ διαχείριση τῶν κοινῶν, γιὰτὶ δὲν εἶχαν μόνο ν' ἀντιμετωπίσουν τὶς δυσἀρέσκεις καὶ τοὺς γογγυσμοὺς τῶν πολλῶν, ἀλλὰ καὶ τὶς αὐθαιρεσίες καὶ τὶς βαρβαρότητες τῶν κατακτητῶν. Ὁ Ἰσιδώρος προσπαθεῖ νὰ τοὺς παρηγορήσῃ καὶ νὰ τοὺς ἀνακουφίσῃ μὲ ἐλπίδες, γιὰτὶ ἡ θέσις τους ἔχει γίνοι πραγματικὰ ὀδυνηρή. Οἱ κοινοτικοὶ θεσμοὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ προσαρμόζονται στὶς νέες συνθήκες τῆς Τουρκοκρατίας. Εἶναι ὥρες μεγάλης δοκιμασίας. Ἡ δύσκολη θέσις τῶν Θεσσαλονικιῶν ἀρχόντων εἶναι ἡ θέσις ὄλων τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Πρέπει νὰ προστατεύσουν τοὺς θεσμοὺς καὶ τοὺς πληθυσμοὺς, ἀλλὰ καὶ νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς τουρκικὰς ἀρχές, μὲ μιὰ λέξιν, νὰ οἰκονομήσουν τὰ πράγματα ὅπως μποροῦν. Στὴν πέμπτη ὀμίλια τοῦ Ἰσιδώρου βρίσκουμε τὴν πιὸ παλαιὰ καὶ ἐνδιαφέρουσα μνεῖα γιὰ τὸ δύσκολο καὶ δυσἀρεστο τώρα ἔργον τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων· «...χρὴ τὴν εἰνομίαν διατηρηεῖσθαι καὶ ἀρχόντων θεραπεύειν ὄρμας καὶ πρὸς ἐπιτάγματα δεσποτῶν νῦν μὲν εἴκειν, νῦν δὲ ἄλλως οἰκονομεῖν καὶ τούτων ἀπειλὰς ἡμεροῦν καὶ δωρεὰς νουνεχῶς ἐπι-

¹ Τὴν ὑπακοὴν τοῖς «ἀρχοντες» (ἐννοοῦνται, φαίνεται, ὄχι μόνον οἱ κοινοτικοί, ἀλλὰ καὶ οἱ Βενετοὶ ἀρχοντες) δίδασκε ἀργότερα καὶ ὁ μητροπολίτης Συμῶν ἐπὶ Βενετοκρατίας· «ἔπειτα... ὄπερ εἰργαστο; ὅτι τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις ἐμμένειν παρήγει καὶ τὴν εὐσέβειαν συνεβούλευε μὴ προέσθαι; ὅτι μὴ κατεξανίστασθαι τῶν ἀρχόντων, ἀλλὰ τούτους ὡς ἐκ Θεοῦ προβληθέντας ἐδίδασκε στέργειν; καὶ τί γε ἄλλο προσήκειν ἐκείνῳ, ψυχὰς ἀνθρώπων πρὸς θεοῦ πιστωθέντι;» (Ἀναγνώστης, ἐκδ. Βόννης, σελ. 497). Οἱ διενέξεις αὐτὲς εἶναι μακρυνὲς ἀπηγήσεις τῶν ἡσυχαστικῶν ἐριδῶν καὶ τοῦ κινήματος τῶν Ζηλωτῶν, ποὺ κατατάραξαν τὸν χριστιανικὸ κόσμον ἰδίως τῆς Θεσσαλονίκης, ἢ ἀποτελέσματα τῶν ἀνώμαλων πολιτικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς τῆς Βενετοκρατίας; Νομίζω ὅτι καὶ οἱ δύο αὐτοὶ λόγοι συνετέλεσαν στὴ δημιουργίαν τῆς ταραχμῆς ἐκείνης ἀτιμόσφαιρας.

² «Σὺ δὲ παρ' αὐτῶν (τῶν πολλῶν καὶ εὐτελῶν) τὰ τῶν νουνεχῶν ζητεῖς καὶ τελειῶν καὶ μεστῶν τὰς φρένας· καὶ εἰ τοῦτο ἦν, οὐκ ἂν ἀγοραῖος ἄνθρωπος καὶ σκηνορράφος καὶ σκυτοδέτης σοῦ διήλλαττεν εὐγενοῦς ἄλλως εὐμοιρηκότος παιδείας· καὶ γὰρ διὰ τοῦτο τῶν πολλῶν οὔτοι καὶ λέγονται καὶ εἰσίν, ὅτι τῶν χυδαίων δηλαδὴ καὶ τὴν πρώτην τάξιν κατὰ τε νοῦν ἐχόντων καὶ διάνοιαν, σὺ δὲ τῶν ὀλίγων, ὅτι τῶν τελειῶν ὡσαεὶ καὶ θαυμαστῶν καὶ ἐκλεκτῶν».

³ Βλ. Ἄποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ Βενετοκρατίας (1423 - 1430). Πανηγυρικός τόμος Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῇ 600ετηρίδι τῆς Ἐξαββίου Κωνστ. Ἀρμενοπούλου, σελ. 141.

δέχεται και τὸ χρηματίζεσθαι καιροῦ καλοῦντος ἀκινδύνως ξευρίσκειν και τὰς ἐπιούσας ἀνάγκας ὑγιῶς διαλύειν και δῆμου διορθοῦν ἀταξίαν και πολ- λαχόθεν τῷ κοινῷ τὴν ἀσφάλειαν πραγματεύεσθαι...». Ἔχουν ἀρχίσει νὰ προβάλλονται οἱ ἀξιώσεις και ἀπαιτήσεις τῶν Τούρκων και νὰ φέρουν πολ- λὲς φορὲς σὲ ἀμηχανία τοὺς «προϊσταμένους τῶν κοινῶν», οἱ ὅποιοι ἀσκοῦν τὸ λειτούργημα τους με ταραγμένη τὴν ψυχὴ. Φοβοῦνται μήπως οἱ ὑπηρεσίες τους εἶναι ἀνώφελες, ἐφόσον δὲν ἐξασφαλίζουν τὴ ζωὴ, τιμὴ και περιουσία τῶν κατοίκων. Ἔπειτα ἡ ἀστάθεια και ἡ δουλικότητα μερικῶν εὐκολα μπο- ρεῖ ν' ἀποτυλώσῃ σὲ ὅλους τὸν ἐποκειδιστὸ χαρακτηρισμὸ τῶν συνεργατῶν τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ Ἰσιδώρος, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ψυχικὴ ἐνότητα τοῦ χεμαζομένου ποιμνίου του, ἀποκρούει τὶς ἀντιρρήσεις και τοὺς δισταγμοὺς τῶν ἀρχόντων με τὴν παράθεση ἐνὸς διαλόγου του με ἕνα φανταστικὸ ἀντι- πρόσωπό τους. «Ἄλλ' οὐκ ἔστιν, φησίν, ἐν βεβαίῳ τῇ ἐμῇ προστασίᾳ τὸν κίνδυνον τὴν πόλιν διαφυγεῖν· ἀλλ' ἔστιν ἐν βεβαίῳ, σοῦ και τῶν κατὰ σὲ τῆς προστασίας ἀφεμένων, τὴν πόλιν διαφθαρήναι· σοῦ μὲν γὰρ τῶν πραγμάτων προϊσταμένου, τοῦ και πρὸς κινδύνους ἀπομάχεσθαι ἐπισταμένου, ἀμφίβολος, ὡς λέγεις, ὁ κίνδυνος· τοῦ δὲ τὴν ἐπιστήμην ταύτην εἰδὸτος παυσάμενος, ἀναμφίβολος ἢ καταστροφὴ. Ποῖον οὖν ἐλέσθαι χρὴ, τὸν ἀναμ- φίβολον κίνδυνον ἢ τὸν ἀμφίβολον; οὐδεὶς οἶμαι νοῦν ἔχων τὸ δῆλον ἔλοιτ' ἂν κακόν, φέρων δὲ μᾶλλον ἑαυτὸν δώσει τῷ μέσῳ, παρ' οὗ και τυχεῖν ἐνδέχεται τῆς ἀγαθῆς ἐλπίδος· ἢ δὲ ἔστι τὸ τὸν κίνδυνον διαφυγεῖν».

Μὲ ἀνεῦμα χριστιανικὸ ὁ Ἰσιδώρος ἐνθαρρύνει τοὺς ἀρχοντες «δέος ἅπαν τῆς ψυχῆς ἐκβαλόντας και ὅ,τι ἄλλο τῶν ἀηδῶν, προθύμως ἀντέχε- σθαι τῶν κοινῶν, ἀκίβδηλον ποιούμενοι τὴν τῆς φροντίδος ταύτης διακο- νίαν, ὡς τοῦ Θεοῦ πάντων πρὸ ὀφθαλμῶν κειμένων και τὰς ἀμοιβὰς ἐκεῖθεν ἀξίως ἀντιδεχομένων. Ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ λαὸς οὕτως τὸν ὑμέτερον ὑπὲρ ἑαυτῶν αἰσθόμενος πόνον (αἰσθῆσονται γὰρ) ὑμῖν τε χάριν εἴσονται και τοῦ Θεοῦ δεηθήσονται τὰ βελτίω καταπεμφθῆναι».

Σύμφωνα λοιπὸν με τὶς ἱστορικὲς εἰδήσεις τῆς τέταρτης και πέμπτης ὀμιλίας τοῦ Ἰσιδώρου ἡ κατάσταση μέσα στη Θεσσαλονίκη κατὰ τὸν Ὀκτώ- βριο τοῦ 1393 διαγράφεται ὡς ἐξῆς: Οἱ Τούρκοι ἔχουν καταλάβει τὴν πόλη, ἔχουν ἐγκαταστήσει ἀρχὲς και ἀσφαλῶς φρουρά, ἔχουν ἐπιτρέψει στοὺς κατοίκους ν' ἀσκοῦν ἐλεύθερα τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα, ἔχουν ἀνα- γνωρίσει τὸ κοινοτικὸ τους καθεστῶς, τὸ ὁποῖο ὁμως λειτουργεῖ μέσα σὲ μιὰ καταθλιπτικὴ ἀτμόσφαιρα ἀπὸ τὶς τρομοκρατικὲς ἐκδηλώσεις και τὰ «ἐπι- τάγματα» τοῦ ἐχθροῦ, και ἔχουν παραχωρήσει ἀκόμη και ἄλλα προνόμια, «δωρεὰς λίαν μεγίστας», ὅπως λέγει ὁ Ἰσιδώρος. Ποιὲς εἶναι αὐτὲς οἱ «δωρεὰς» εἶναι δύσκολο νὰ καθορισθῇ. Θὰ προσπαθῆσω μολαταῦτα νὰ διε- ρυνήσω και τὸ πρόβλημα αὐτό.

4. Ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν ὀμιλιῶν τοῦ Ἰσιδώρου ἀποδεικνύεται ὅτι τὸν Ὀκτώβριο κίβλας τοῦ 1393 ἡ Θεσσαλονίκη βρισκεται στὰ χεῖρα τῶν Τούρκων, δὲν εὔσταθαι ἡ γνώμη τοῦ Loenertz, ὅτι ὁ Βαγιαζίτ Α' κατέλαβε τὴν πόλη τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μὲ ἔφοδο στὶς 12 Ἀπριλίου 1394.¹ Ἔτσι ἐρχόμαστε ν' ἀντιμετωπίσουμε τὸ σκοτεινὸ ζήτημα τῶν δύο ἀλλεπάλληλων καταλήψεων τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ 1387 καὶ τοῦ 1391 ἢ τοῦ 1394, ὅπως πρότεινε τελευταίως ὁ Loenertz. Πῶς συμβαίνει, ὥστε τὸ 1387 νὰ παραδίδεται ἡ Θεσσαλονίκη στοὺς Τούρκους καὶ κατόπιν νὰ καταλαμβάνεται ἄλλοτε ἀπὸ τοὺς ἴδιους; Ποιὸ γεγονός μεσολάβησε, ὥστε οἱ Τοῦρκοι νὰ τὴν ἀποδώσουν στοὺς Βυζαντινοὺς ἕστερ² ἀπὸ μικρὸ χρονικὸ διάστημα κατοχῆς καὶ πῶς συμβαίνει, ὥστε καμιὰ βυζαντινὴ πηγὴ νὰ μὴ μνημονεύῃ τὴν ἀπόδοσή της; Γιὰ νὰ λύσουμε τὶς ἀπορίες αὐτές, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξουμε στὰ γεγονότα, ποὺ ὀδήγησαν στὴν παράδοση τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ πρώτη φορὰ στοὺς Τούρκους τὸ 1387.

Ὅπως ἀναφέρουν ὁ Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Φραντζῆς, ὁ δεσπότης Θεσσαλονίκης Μανουὴλ, γιὸς τοῦ Ἰωάννη τοῦ Ε', ἕστερ³ ἀπὸ τὴν ἀποτυχία του νὰ καταλάβῃ τὶς τουρκοκρατούμενες Σέρρες² ἐπισύρει τὴν ὀργὴν τοῦ Μουράτ Α' καὶ ἕστερ³ ἀπὸ ὀρισμένες συγκρούσεις πολιορκεῖται στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ μακροχρόνια διάρκεια τῆς πολιορκίας προκαλεῖ τὴ δυσφορία καὶ τὶς ζυμώσεις τῶν κατοίκων, ἰδίως τῶν ἀρχόντων, ἐναντίον του³. Ὁ Μανουὴλ τὸ ἀντιλαμβάνεται καὶ βλέποντας ὅτι ἡ θέση του γίνεται ἐπικίνδυνη καὶ ὅτι ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Χαϊρεδδίν πασὰς μέσα σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα θὰ καταλάβῃ τὴν πόλη, ἀναγκάζεται νὰ τὴν ἐγκαταλείψῃ μὲ πλοιο καὶ διευθύνεται πρὸς τὸν πατέρα του, ἀλλ' αὐτός, ὑποτελής καὶ σύμμαχος τοῦ σουλτάνου, φοβούμενος μεγαλύτερες περιπλοκές, τὸν προλαμβάνει καὶ τὸν εἰδοποιεῖ νὰ κοιτάξῃ νὰ βρῇ ἄλλο ἄσυλο. Ἔτσι ἀπελπισμένος ὁ Μανουὴλ καταφεύγει στὸν συγγενῆ του δυνάστη τῆς Λέσβου Φραγκίσκο Β' Gattilusio, ὁ ὅποιος μὲ μεγάλη δυσκολία τοῦ ἐπιτρέπει νὰ

¹ R. Loenertz, Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès. Échos d' Orient 36 (1937) σελ. 482 - 483. Τὴ γνώμη τοῦ Loenertz ἔχει δεχθῆ καὶ ὁ Georg Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates. München 1952, σελ. 433 ὑπ. 5.

² Γιὰ τὴ χρονολογικὴ τοποθέτηση τῶν γεγονότων βλ. Loenertz, ἐνθ' ἀν. σελ. 478 - 479, 480. Πρὸς τὴν γνώμη τοῦ R. Loenertz, Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès. Città del Vaticano, σελ. 115 - 117.

³ Χαλκοκονδύλης, ἐκδ. Βόννης, σελ. 46 «... τῶν πραγμάτων τῶν ἐν τῇ πόλει πονηρῶς ἔχόντων καὶ ἐπ' οὐδενὶ ἀγαθῷ οἱ ἀποβεβηκότων (αὐθαδέστερόν τε γὰρ αὐτῶ ἀχθόμενοι ἐχρῶντο οἱ τῆς πόλεως ἢ ὡς ἐχρῆν)...». Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ εἰρηνοφίλων μέσα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὶς τάσεις τους νὰ συνθηκολογήσουν βλ. ἀκόμη Β, Δ α ο ὑ ρ δ α, Ὁ «Συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς» τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου. Μακεδονικά 3 (1955), σελ. 300 κ. ε.

μείνη προσωρινά έξω από τὰ τείχη τῆς πρωτεύουσας. Κατόπιν ὁ Μανουήλ πηγαίνει στὴν Προύσα, πρωτεύουσα τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, παρουσιάζεται ἔμπροσς τοῦ Μουράτ Α' καὶ τοῦ ζητεῖ συγγνώμη. Ὁ σουλτάνος τοῦ φέρεται μεγαλόψυχα, τὸν συγχωρεῖ καὶ τὸν νουθετεῖ.¹

Οἱ Θεσσαλονικεῖς ἐν τῷ μεταξύ παραδίδουν τὴν πόλιν στὸν Χαϊρεδὶν πασά, ὅπως ἀναφέρει «βραχὺ χρονικόν» τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.² Ἡ ἀξιοπιστία τοῦ χρονικοῦ ἐνισχύεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν ἀναβρασμὸ τῶν πνευμάτων τῶν Θεσσαλονικέων ἐναντίον τοῦ Μανουήλ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅσα ἐνδιαφέροντα γράφει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὴν κατάστασι μετὰ στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴ διάρκειά τῆς πολιορκίας τῆς ὁ Δημήτριος Κυδώνης σὲ κάποιον φίλο του Θεσσαλονικέα λίγο ὕστερ' ἀπὸ τὴν παράδοσίν της στοὺς Τούρκους: «δεῖ σε φρυγεῖν πόλιν, καλὴν μὲν ποτε καὶ διὰ τοῦτο φίλην, καὶ προσέτι πατριδα, νῦν δὲ πρὸς ἀσεβεῖς ἄνδρας αὐτομολῶσαν, ἢ, τάληθες μᾶλλον, ἀναγκασθεῖσαν αὐτομολῆσαι· οὐ γὰρ τῇ τῶν πολιτῶν προαιρέσει τοῦτ' ἂν τις δικαίως ἀνατιθεῖη· οὗτοι γὰρ ἐν τοῖς πρὸς τοὺς βαρβάρους ἀγῶσιν ἔργα καὶ χειρῶν καὶ γνώμης ἐπιδειξάμενοι καὶ συμμεύχους καλέσαντες καὶ τῷ μὲν ἀρχοντι φθόνου παντὸς καὶ φιλονικίας χωρὶς ὑπακούσαντες, τῇ δὲ πρὸς ἀλλήλους ὁμοιοῖα καὶ τάξει τὴν πόλιν ὡσπερ τειχίσαντες, καὶ πλέον ἐκείνης ἢ τοῦ καθ' αὐτὸν ἕκαστος ἐπιμελησάμενοι, ὕστερον ἠτήθησαν οὐ μῆδενα μέγρι νῦν ἴσμεν περιγεγόμενον· λιμῷ γὰρ ἀποθανεῖν οἴκτιστον ἔφη τις· ὡσπερ γὰρ ζῆν ἀμήχανον οἶμαι μὴ ἀναπνεύοντα, οὕτως οὐδὲ τῶν ἀναγκαιοτάτων τροφῶν ἀπορούντα ἀρκεῖν εἰς τὸ παντελές. Τούτους μὲν οὐδεὶς ἂν μὲμψαίτο, δυστυχεῖς οὐ κακοὺς δικαίως ἂν νομισθέντας· ὁ καὶ πολλοῖς ἄλλοις

¹ Χαλκοκονδύλης, ἔκδ. Βόννης, σελ. 46 - 47, 52. Φραντζής, ἔκδ. Βόννης, σελ. 47 - 49. Ἐχω τὴ γνώμη, ὅτι τὴν ἀναχώρησι αὐτῆ τοῦ Μανουήλ ὑπαινίσσεται ὁ Κυδώνης σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του σ' ἓνα φίλο του στὴ Θεσσαλονίκη· ἀλλὰ νῦν ὁ κολοφῶν ἐπετέθη, ὁ τὴν πόλιν ὡς ἤδη κειμένην ἀναγκάζει θρηγεῖν. τοῦτο γὰρ ὁ τοῦ βασιλέως ἔκπλους πάντας πείθει πιστεῦειν. οὐ γὰρ δὴ τὸ προσβείαν ὑπὲρ τῆς πόλεως ἢ πρὸς τὸν βάρβαρον ἰκεσίαν ὑπὲρ τοῦ κουφοτέρων αὐτῇ τὴν πολιορκίαν ποιῆσαι ἢ τι τοιοῦτον ἄλλο τοῦτον καλεῖν τὸ περὶ τῆ πόλεως δέος τῆς ψυχῆς τῶν ἀνοούτων ἐκβάλλει, ἀλλὰ παντελῶς ἀπογνόντα τὰ πράγματα τὸν βασιλέα φασὶν εὐπερπεῶς ἀναχωρεῖν τῶν κινδύνων, ἢ τι καὶ αὐτῷ πράττοντα παρὰ τὸν δοῦνα δύναμενον ἀπίεσαι, τὰ παρὰ τοῖς ἐχθροῖς προσδοκώμενα κουφότερα νομίζοντα τῶν ἐν τῇ πόλει συμβησομένων αὐτῶν. (R. Loenertz, Les recueils de lettres de Dém. Cydonès. Città del Vaticano, 1952, σελ. 98 - 99). Ἄν ἡ ὑπόθεσί μου εἶναι ὀρθή, τότε ἡ ἐπιστολὴ αὐτῆ τοῦ Κυδώνη πρέπει νὰ ἔχη γραφῆ ὄχι μεταξὺ 1385 - 1386, ὅπως γράφει ὁ Loenertz, ἀλλὰ κατὰ τὴς ἡμέρας τῆς παράδοσης τῆς Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1387. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτῆ ἔχει ἑσωτερικὴ σχέση μετ' τὴν ὑπ' ἀριθ. 5, πού ἔχει γραφῆ μετὰ τὴν παράδοσι τῆς Θεσσαλονίκης.

² P. Charanis, Les braχέα χρονικά comme source historique. Byzantion, 13 (1938), σελ. 359.

καὶ κατ' ἄνδρα καὶ κατὰ πόλεις συμβέβηκε καὶ συμβήσεται, ἀρετῇ τῶν ἀντιτεταγμένων κρατήσασιν, ἡττηθῆναι τῆς τύχης· συγγνώμη δὲ καὶ εἴ τινες τοῦ πλήθους βουλευθεῖεν αὐτοῦ μένειν καὶ τῆς δουλείας ἀνέχεσθαι, ὑπὸ δεσπόταις ἄνωθεν ὄντες καὶ τῇ ταλαιπωρίᾳ συνειθισμένοι, ἅμα δὲ δι' ἀπαιθευσίαν μηδὲ δυνάμενοι τὰ καταληψόμενα τούτους κακὰ προγινώσκειν».¹

Ἔτσι ὁ Κυδώνης μὲ τὰ παραπάνω προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν παράδοση τῶν Θεσσαλονικέων καὶ ἔτσι ρίχνει λίγο φῶς στὸ δρᾶμα τους. Ἡ ἔκφραση «τῷ μὲν ἄρχοντι φθίνου παντὸς καὶ φιλονεικίας χωρὶς ὑπακούσαντες» μᾶς ἐπιτρέπει, νομίζω, νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ Θεσσαλονικεῖς τελικὰ ὑπέδειξαν καὶ ἐπίεσαν τὸν Μανουὴλ ν' ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὴν πόλη.² Ἡ χαρακτηριστικὴ ἐπίσης ἔκφραση «αὐτομολῶσαν, ἢ, τάληθες μᾶλλον, ἀναγκασθεῖσαν αὐτομολῆσαι» παρακινεῖ νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι οἱ Θεσσαλονικεῖς παραδόθηκαν χωρὶς ὄρους ἢ μᾶλλον προθυμοποιήθηκαν μόνοι τους νὰ ταχθοῦν μὲ τὸ μέρος τοῦ Μουράτ Β' καὶ ν' ἀφήσουν στὴ μεγαλοψυχία του τὸ διακανονισμὸ τῆς θέσης τους. Ἡ στάση αὐτὴ τῶν Θεσσαλονικέων φωτίζεται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ ὅσα καταγγέλλει ὁ ἴδιος ὁ Μανουὴλ ἀπὸ τὴ Λέσβο σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του πρὸς Θεσσαλονικέα, ἴσως πρὸς τὸν Καβάσιλα, ποὺ ἔμενε στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ σχετικὸ χωρίο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, ποὺ δημοσιεύεται τώρα τελευταίως ἀπὸ τὸν Loenertz, εἶναι τὸ ἑξῆς: «ἐν δὲ τῇ πατρίδι τῇ σῆ τοῖς τῆς πίστεως ἐχθροῖς μαχόμενος διετέλουν. Οἱ δ' ὑπὲρ ὧν νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἠρούμην ἀποθανεῖν, ὀφείλοντες τοῖς ἴσοις ἀμείβεσθαι ἢ γοῦν χάριν ἡμῖν τῶν ὑπὲρ αὐτῶν κινδύνων εἰδέναι, δέον οὕτως ἔχειν γνώμης αὐτοὺς καὶ παρασκευῆς, οἱ δὲ καὶ στρατηγούντες ἦσαν τοῖς ἐχθροῖς, οὐχ ὅσον οἷς οὐδὲν γενναῖον οὐδ' ὕγιες οὐτ' ἐφρόνου, οὐτ' ἐπραττον, ἀλλὰ καὶ τῷ δόλῳ ποικίλους συντόνους πλέκειν ἡμῖν τοῖς τυραννοῦσιν αὐτοῖς, τοῦτο δὲ τὸ παρ' ἐκείνων ἀεὶ λεγόμενον καθ' ἡμῶν, καὶ οὐκ ἐπιτρέπουσιν αἰσχροῶς τὴν σφῶν ἐλευθερίαν προδοῦναι».³

Ἀφοῦ λοιπὸν οἱ Θεσσαλονικεῖς εἶχαν προτιμήσει νὰ συνταχθοῦν μὲ τὸν Μουράτ Β', θὰ εἶχαν τώρα ἐλπίδες νὰ τακτοποιήσουν τὴ θέση τους κατὰ τρόπο εὐνοϊκὸ καὶ νὰ ἐξιλεωθοῦν ἀπέναντι τοῦ σουλτάνου. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ πρεσβεία τῶν ἀρχόντων τους πρὸς τὸν Μουράτ Α', τὴν ὁποία μνημονεύει ὁ Ἰσιδῶρος σὲ μιὰ ἀχρονολόγητὴ ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Θεσσαλονίκης. Στὴν ἐπιστολὴ αὐτῇ, ποὺ πρῆλει νὰ ἔξῃ γραφῆ μῆνες ὕστερ' ἀπὸ τὴν παράδοσή της, λέγει ὅτι ἀναμέ-

¹ Δ η μ. Κυ δ ὦ ν η, Ἐπιστολαί. Ἐκδ. G. Cammelli (Collection Budé), σελ. 88 - 89.

² Γι' αὐτὸ ὁρᾷ ὁ Loenertz στὴ χρονολογικὴ κατάταξη τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ Δημ. Κυδώνη γράφει ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης ἀνάγκασαν τὸν Μανουὴλ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλη (Les recueils de lettres de Dém. Cydonès, σελ. 117).

³ Πρβλ. τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον R. Loenertz, Manuel Paléologue. Epître à Cabasilas.

νει τοὺς πρέσβεις καὶ ὅτι στὴν ἐπιστροφή τους ἀπὸ τὴν αἰλὴ τοῦ σουλτάνου θὰ τοὺς ἀκολουθήσει χαίροντας πὺρ θὰ ξαναδῆ τὸ προσφιλές του ποίμνιο, «τὸν ἀμπελῶνα τοῦ ἡγαπημένου τὸν *πρὸ μικροῦ* περιβόητον τῷ χαρακώματι καὶ φραγιμῷ καὶ τῇ φυτεΐᾳ καὶ ἀσφαλείᾳ, ὑστερον δὲ εἰς διαρπαγὴν, φεῦ, καὶ κοινὴν ὕβριν καὶ καταπάτημα κατενεχθέντα».¹ Ὁ Ἰσιδώρος ἔχει, φαίνεται, πληροφορίες γιὰ τὴν εὐμενῆ γενικὰ στάση τῶν Τούρκων ἀπέναντι τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως μᾶς ἀφήνουν νὰ ὑπονοήσουμε ὅσα ἀναφέρει κατόπιν. «...Ὀφείλομεν...καὶ ἀγαπᾶν τοὺς ἡμετέρους δεσπότες καὶ πᾶσι τρόποις ὑπέκειναι αὐτοῖς ἐν τοῖς ἂν ἐπιτάτοιεν ἐν βιοτικοῖς. Τὸ δὲ μηδὲν τι σείειν τῶν ἱερῶν ὀρίων, ἀλλ' ἀσφαλῆ ταῦτα καὶ ἄσειστα διασώζειν, τοῦτο λυσιτελέστατόν τε καὶ ἀναγκαϊότατον, καὶ ὑπὲρ τούτου πάντα πάσχειν ἐτοιμους εἶναι χρή, καὶ αὐτὴν εἰ δεήσει προσέσθαι τὴν ζωὴν. Ἄλλως τε καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς οὗτοι δεσπότες, ἕως ἂν ἡμᾶς ὀρώσιν ἐν τοῖς πατρίοις καὶ θυγίσι βεβαίως μένοντας δόγμασι, δι' αἰδοῦς ἄγουσι καὶ τὰ ἡμέτερα καὶ κούφην ἡμῖν παρασκευάζουσι τὴν δουλείαν· μᾶλλον δὲ Θεὸς αἰτὸς διὰ τὴν ἀκραίφνη πρὸς αὐτὸν πίστιν ἔλεψ' κινούμενος *πέθει καὶ τοὺς τοιοῦτους δεσπότες ἐννοικῶς διακεῖσθαι περὶ ἡμᾶς καὶ γνησίως*, ὡς ἄρα τοῦναντιον, ἐπειδὴν τῶν ὀρθῶν καὶ πατριῶν ἀμελήσωμεν, ἀσυμπαθεῖς ἔξομεν καὶ πικροὺς τοὺς δεσπότες».²

Οἱ στασιαστικὲς ζυμώσεις τῶν Θεσσαλονικέων ἐναντίον τοῦ Μανουήλ, ἡ ἔκουσία παραδόσθι τους στὸν Χαϊρεδδὶν πασά, ἡ ἀποστολὴ πρεσβείας ἀρχόντων στὴν αἰλὴ τοῦ Μουράτ Α', ἡ γενναιοφυχία του κατόπιν ἀπέναντι τοῦ Μανουήλ, ἡ παροχὴ συγγνώμης σ' αὐτόν, οἱ φιλικὲς σχέσεις ἐπίσης τοῦ Ἰωάννη Ε' μὲ τὸν σουλτάνο ἦταν, μοῦ φαίνεται, ἰσχυροὶ λόγοι, ὥστε οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀναγνώριση σπουδαίων θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν προνομίων. Οἱ σχέσεις αὐτὲς τῶν δύο μοναρχῶν ἐξακολούθησαν καὶ ἀργότερα νὰ εἶναι φιλικές. Ἔτσι, ὅταν ὁ Μουράτ Α' ἐκστρατεύει ἐναντίον τοῦ ἡγεμόνα τῆς Καραμανίας, ὁ Ἰωάννης Ε' καὶ ὁ γιὸς του Μανουήλ τὸν συνοδεύουν στὴν ἐκστρατεία «ὡς φίλοι κατὰ τὰς συμβάσεις».³ Δὲν φαίνεται λοιπὸν πιθανὴ ἡ παλαιότερη ὑπόθεση τοῦ Hammer, ὅτι ἀργότερα ἀνέκτησαν τὴ Θεσσαλονικὴ οἱ Ἕλληνες ἢ οἱ Βενετοί,⁴ οὔτε καὶ ἡ νεώτερη τοῦ Loenertz, ὅτι ἀγνωστο γεγονός ἀνάγκασε τὸν Βαγιαζίτ Α' νὰ τὴν ἀνακαταλάβῃ.⁵ Πιθανώτερο μοῦ φαίνεται ὅτι οἱ Τούρκοι ἐπὶ Μουράτ Α' δὲν εἶχαν ἐνσωματώσει ἀκόμη τὴ Θεσσαλονικὴ στὴν αὐτοκρα-

¹ Σπ. Ἀάμπρου, Ἰσιδώρου, μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, ὀκτώ ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι. Νέος Ἑλληνομνήμων, τ. 9 (1912), σελ. 388.

² Ἀάμπρου, ἔνθ' ἄν. σελ. 320.

³ Φραντζῆς, ἐκδ. Βόννης, σελ. 49. Πρβλ. καὶ Joseph v. Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches², Pesth 1834, τόμ. 1, σελ. 167 κ.έ.

⁴ Hammer, ἔνθ' ἄν. σελ. 166.

⁵ Loenertz, ἔνθ' ἄν. σελ. 482-483.

ρία τους, ἐπειδὴ εἶχε «αὐτομολήσει» πρὸς αὐτούς, γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὴν ἔκφραση τοῦ Ἰσιδώρου, ἀλλὰ εἶχαν ἀρκεστὴ νὰ εἰσπράττουν τὸ φόρο ὑποτελείας τῶν κατοίκων, τὸ χαράτ' ὅτι εἶχαν ἀναγνωρίσει τὸ κοινοτικὸ καθεστῶς καὶ ἐπιτρέψει τὴν ἀπρόσκοπτη λειτουργία του, ὥστε οἱ κάτοικοι νὰ εἶναι σχεδὸν ἐλευθεροί. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἴσως καὶ τὸ ὅτι ὁ Δούκας ἔξιτορῶντας σύντομα τὸ κατακτητικὸ ἔργο τοῦ Μουράτ Α' μνημονεύει ρητὰ ὅτι «ἔσχε καὶ Θεσσαλίαν πᾶσαν πλὴν Θεσσαλονίκης».¹ Πολὺ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἡ ἀποψη αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῇ καὶ στὰ κείμενα τῶν Τούρκων ἱστοριογράφων, οἱ ὅποιοι μιλώντας γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀναφέρουν ὅτι ἔγινε ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ὅτι δὲν κυριεύθηκε.² Τὸ πολὺ, ὅπως εἶχε κίβλας παρατηρήσει ὁ Tafali, οἱ Τούρκοι ἐκτός ἀπὸ τὴν καταβολὴ τοῦ φόρου, ἴσως νὰ εἶχαν ζητήσει καὶ τὴν ἐγκατάσταση μικρῆς φρουρᾶς μέσα στὴν πόλη.³

Τὸ ὅτι ὁ Μουράτ Α' εἶχε παραχωρήσει μεγάλες ἐλευθερίες, μεγάλη πρόνοια στοὺς Θεσσαλονικεῖς, φαίνεται πολὺ καθαρὰ ἀπὸ τὸ ἔξης χωρίο τοῦ Ἀναγνώστη, τὸ ὁποῖο, συνυφασμένον στενὰ μὲ τὴν ἀφήγησίν του γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1430 ἀπὸ τὸν Μουράτ Β', δὲν προσεῖλκυσε ὡς σήμερα τὴν προσοχὴ τῶν ἱστορικῶν. Στὸ χωρίο αὐτὸ ἀναφέρεται ὅτι τὸν τρίτο χρόνον ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἄλωσίν της ὁ Μουράτ Β' ξαναγυρίζει στὴ Θεσσαλονίκη, «ἐφ' ᾧ ταύτην ἰδεῖν καὶ... τῶν ἀπ' αὐτῆς καλῶν ἀπολελευκέναι καὶ δωρεαῖς μεγάλαις ἀντιφιλοτιμήσασθαι, τὸν ἐκείνου τε τῷ φιλοτίμῳ τῆς γνώμης μιμήσασθαι πρόγονον, Θεσσαλονίκης κάκεινον κρατήσαντα καὶ χάρισι ταύτην πολλαῖς ἀμειψάμενον». Ἐπισημαίνω τίς ἐκφράσεις «δωρεαῖς μεγάλαις» καὶ «χάρισι πολλαῖς» τοῦ Ἀναγνώστου, πού θυμίζουν τὴν ἀντίστοιχον ἔκφραση «δωρεῶν λίαν μεγίστων» τοῦ Ἰσιδώρου, ὅπου οἱ λέξεις δωρεὰ καὶ χάρις ἔχουν ἀσφαλῶς τὴν ἴδια ἔννοια, δηλαδὴ τὴν ἔννοια τοῦ προνομίου. Ὅπως λοιπὸν βλέπουμε, πολλοὶ Θεσσαλονικεῖς, πού εἶχαν ζήσει στὴν πατρίδα τους τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια, θυμοῦνταν μὲ νοσταλγία «τὰς πολλὰς χάριτας», δηλαδὴ τὰ πολλὰ προνόμια, τοῦ Μουράτ Α'. Τὸ χωρίο αὐτό, συσχετιζόμενον μὲ τίς ὁμιλίαι τοῦ Ἰσιδώρου, μᾶς ἐπιτρέπει ἀκόμη, νομίζω, νὰ καθορίσουμε ὀρισμένα ἀπὸ τὰ προνόμια αὐτά. Ὁ Μουράτ Β' εἶχε δώσει ἀμέσως ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἄλωση πολλὰ δειγμάτων τῶν φιλικῶν ἀπέ-

¹ Δούκας, ἔκδ. Βόννης, σελ. 15.

² Μνεῖα στοῦ Loenertz, ἔνθ' ἄν. σελ. 479, ὁ ὁποῖος στηρίζεται στὴ μελέτη τῶν Fr. Taeschner—P. Wittke, Die Vezirfamilie der Candarlyzade. Der Islam, τ. 28 (1929), σελ. 71 72, τὴν ὁποίαν δὲν μπόρεσα νὰ χρησιμοποιήσω.

³ O. Tafali, Thessalonique au quatorzième siècle. Paris 1913, σελ. 286.

Γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τουρκικῆς φρουρᾶς στὴ Θεσσαλονίκη συνηγορεῖ καὶ ἕνα χωρίο ἀπὸ τὸ Ἱστορικὸν Κομνηνοῦ μοναχοῦ καὶ Περὸ κλου μοναχοῦ, ἔκδ. Γαβριήλ Δεστούνη, Πετροῦπολις 1858, σελ. 32, ὅπως ἔχει παρατηρήσει ὁ Loenertz, ἔνθ' ἄν. σελ. 482.

ναντι τῶν Θεσσαλονικέων διαθέσεών του, εἶχε ἀπολυτρώσει ὀρισμένους ἐπίσημους αἰχμαλώτους «καθ' αἰμά τε καὶ συγγένειαν» ἢ εἶχε ἐπιτρέψει τὴν ἀπελευθέρωση ἄλλων μὲ τὴ συνδρομὴ πολλῶν φιλανθρωπῶπων κ.λ. Ἐνῶ ὅμως τέτοια ἦταν ἡ ψυχολογικὴ του στάση ἀπέναντι τῶν Θεσσαλονικέων καὶ ἤθελε νὰ μιμηθῆ, ὅπως νομίζει μὲ ἀφέλεια ὁ Ἀναγνώστης, τὸν πρόγονό του Μουράτ Α', «κἀκεῖνον κρατήσαντα καὶ χάρισι ταύτην πολλαῖς ἀμειψάμενον», ξαφνικὰ μεταβάλλει γνώμη καὶ κάνει ὅσα δὲν ἔκανε κατὰ τὴν ἄλωση. Διατάζει τὴν κατάσχεση τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν καὶ τὴν καταγραφή τῶν σπιτιῶν τῶν παρόντων καὶ τῶν ἀπόντων. Τελικὰ τέσσερες μόνο ἀπὸ τὶς σημαντικότερες ἐκκλησίες μένουں στὰ χέρια τῶν χριστιανῶν. Ἐπίσης τὰ ὄραϊότερα καὶ μεγαλύτερα μοναστήρια καὶ σπῖτια τὰ δωρίζει στοὺς οἰκείους καὶ ἀξιωματούς του καὶ τὰ ἄλλα τὰ μοιράζει στοὺς 1000 Τούρκους, πού κατὰ διαταγὴ του ἦλθαν ἀπὸ τὰ Γιαννιτσά.¹ Ἀυτὰ ἦταν τὰ αἶτια, πὺ κατέθλιψαν τὶς ψυχὰς τῶν Θεσσαλονικέων καὶ τοὺς ἔκαναν νὰ θυμῶνται τώρα μὲ νοσταλγία τὴν περίοδο τῆς ὑποτελείας ὑπὸ τὸν Μουράτ Α'. Τὰ προνόμια λοιπὸν πὺ καταλύονταν ἦταν 1) ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἰδιωτικῆς περιουσίας καὶ 2) ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωση τῶν σουλτάνων νὰ ἀφήσουν τοὺς κατοίκους ἐλευθέρους χωρὶς νὰ ἐγκαταστήσουν συμπαγῆς τουρκικὸς πληθυσμὸς μέσα στὴν πόλη.

5. Ὑστερῶ ἀπὸ τὴ μικρὴ αὐτὴ παρέκβαση ξαναγυρίζουμε στὴν ἀφήγηση τῶν τυχῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14 αἰ. Ἡ ἐπὶ Μουράτ Α' καὶ στὴν ἀρχὴ ἐπὶ Βαγιαζῖτ Α' εἰρηνικὴ καὶ προνομιακὴ διαβίωση τῶν κατοίκων τῆς, οἱ ὅποιοι ἦταν πιά ὑποτελεῖς του, δὲν ἐπρόκειτο νὰ διαρκέση πολὺ. Στὶς 16 Φεβρουαρίου πεθαίνει ὁ Ἰωάννης Ε'² καὶ ἀμέσως κατόπιν ὁ γιὸς του Μανουήλ, πὺ βρισκόταν στὴν αὐλὴ τοῦ Βαγιαζῖτ Α', δραπέτευει καὶ σπεύδει στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ ν' ἀνεβῆ στὸ βασιλικὸ θρόνο. Ὁ σουλτάνος ἐξοργίζεται ἀπὸ τὴν κρυφὴ φυγὴ του, γιὰτὶ χάνει τὴν εὐκαιρία ν' ἀποστερήσῃ τὸ βυζαντινὸ κράτος ἀπὸ τὸν ἀρχηγό του, καὶ δειχνεὶ πιά φανερὰ τὶς ἐχθρικές του προθέσεις. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Δούκας, περνᾷ ἀπὸ τὴ Βιθυνία στὴ Θράκη, κατασκάπτει τὰ προάστεια τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας καὶ μετοικίζει ἀλλοῦ τοὺς κατοίκους. Κατόπιν «εἶλε καὶ Θεσσαλονίκην καὶ τὰ μετὰ τὴν Θεσσαλονίκην χωρία».³ Οἱ Θεσσαλονικεῖς θὰ πρόβαλαν ἀντίσταση ἐναντίον τοῦ Βαγιαζῖτ Α', ἀλλὰ θὰ ἦταν μικρὴ, γιὰτὶ

¹ Ἀναγνώστης, ἔκδ. Βόννης, σελ. 522 - 525. Βλ. καὶ Ἀποστ. Βακαλοπούλου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς τοῦ 1430 ὑπὸ τῶν Τούρκων. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, τ. 20 (1936), σελ. 26-35, 65 - 73.

² Σπ. Ἀδάμφοῦ - Κ. Ἀμάντοῦ. Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Ἀθήναι 1932, τ. 1, σελ. 89. Περὶ καὶ Charanis, ἐνθ' ἄν. σελ. 357 - 358.

³ Δούκας, ἔκδ. Βόννης, σελ. 48 - 50. Περὶ καὶ Χαλκοκονδύλην,

δὲν μνημονεύεται μακροχρόνια πολιορκία. Φαίνεται ὅτι ἀπομόνωσαν καὶ κατέβαλαν τὴν μικρὴ τουρκικὴ φρουρὰ ἢ ἐπωφελήθησαν ἀπὸ τυχαία ἀπουσίας της. Ἡ ἀντίστασή τους αὐτὴ, ἔστω καὶ μικρὴ, ἐξηγεῖ, γιατί περιμέναν νὰ πάθουν τὰ «δεινότεατα», ὅπως λέγει ὁ Ἰσιδώρος, καὶ ὁμως αὐτοὶ «ἀπὴλυσαν ψυχαγωγίας οὐ μετρίας».

Ἐπιτοὶ ὁ Βαγιαζίτ Α' κατέλαβε βίαια τὴ Θεσσαλονικὴ ἐνισχύεται, μοῦ φαίνεται, καὶ ἀπὸ ἄλλο ἀκόμη χωρίο τοῦ Δούκα, ὅπου ὁ Μουσαῖ, ἕνας ἀπὸ τοὺς γιοὺς τοῦ Βαγιαζίτ Α' καὶ διεκδικητὴς τοῦ θρόνου, μιλώντας στοὺς μεγιστάνες τῆς Θράκης, Μακεδονίας καὶ ἄλλων περιοχῶν λέγει ὅτι ὁ πατέρας του «τὴν Θεσσαλονικὴν... διὰ πολλῶν ἰδρώτων ἐκληρώσατο καὶ τοὺς βωμοὺς τῶν εἰδώλων εἰς ἱερὰ τεμένη τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ προφήτου μετέστησεν».¹ Μολαταῦτα ὁ Βαγιαζίτ Α' θὰ ἄφησε ἀρκετὲς ἐκκλησίες καὶ μονῆς στὰ χέρια τῶν χριστιανῶν. Ἔτσι ἡ στάση του αὐτὴ καὶ ἡ γενικώτερη μετριοπάθειά του ἀπέναντι τῶν κατοίκων ἐξηγοῦν, νομίζω, τὴν ἔκφραση «ἐμασίχθημεν μετρίως» τῆς τέταρτης δμιλίας τοῦ Ἰσιδώρου. Ἀργότερα, ὕστερ' ἀπὸ τὴν πρεσβεία του στὴν αὐλὴ τοῦ σουλτάνου καὶ τὴν παραχώρηση «καινῶν δωρεῶν», θὰ ξαναπῆραν πίσω τὶς περισσότερες ἐκκλησίες καὶ τὰ μοναστήρια. Ἄλλωστε θὰ ἔμεναν ἀχρησιμοποίητες ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἐφόσον δὲν εἶχαν ἐγκαταστήσει μέσα αὐτὴ Θεσσαλονικὴ συμπαιγὴς πληθυσμοὺς ὁμοειθῶν.

Πότε κυριεύθηκε ἡ Θεσσαλονικὴ ἀπὸ τὸν Βαγιαζίτ Α'; Ὁ ὑπομνηματιστὴς τοῦ Δούκα Ismaelis Bullialdus, ἔχοντας ὕπ' ὄψη του τὸν Leunclavius, τοποθετεῖ τὴν κατάληψή της στὶς 25 Μαΐου 1391,² ἐνῶ οἱ παλαιοὶ Τούρκοι χρονογράφοι, οἱ ὁποῖοι πολὺ σπάνια δίνουν ἡμερομηνίες, στὶς 21 Ἀπριλίου 1394 (19 Dzumada II 796 Ἐγ.). Ἄν ἡ πρώτη χρονολογία δὲν εἶναι ἡ ἀκριβής, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Babinger,³ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι καὶ ἡ δεύτερη, ἀφοῦ ἔχουμε διαπιστώσει ὅτι ἡ Θεσσαλονικὴ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1393 βρίσκεται ἤδη στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Γι' αὐτὸ νομίζω ὅτι, ἂν θέλουμε νὰ πλησιάσουμε τὴν ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποία ἔπεσε ἡ Θεσσαλονικὴ στὰ χέρια τοῦ Βαγιαζίτ Α', πρέπει νὰ ἀνατρέξουμε πίσω, πρὸς τὸ 1391, γιατί ἡ χρονολο-

ἐκδ. Βόννης, σελ. 66 κέ. Πρβλ. καὶ Hammer, ἐνθ' ἄν. σελ. 187 κέ. Johann W. Zinkeisen, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. Hamburg 1840, τ. 1, σελ. 283 κέ. Ἡ γνώμη τοῦ Loenertz, ὅτι ὁ Μανουὴλ Β' βρισκόταν τὸ 1391-1392 στὴν Μ. Ἀσία ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Βαγιαζίτ Β' (ἐνθ' ἄν. σελ. 271, 281-282) δὲν εἶναι πιθανή. Ὁρθὰ μοῦ φαίνεται τοποθετεῖ ὁ F. Babinger, Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14-15 Jahrhundert). München 1944, σελ. 9 ὕπ. 37 πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα Φεβρουαρίου 1391 τὴν συμμαχογὴ τοῦ Μανουὴλ Β' στὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ Βαγιαζίτ Α' ἐναντίον τῆς Φιλαδέλφειας.

¹ Δούκας, ἐκδ. Βόννης, σελ. 92.

² Δούκας, ἐκδ. Βόννης, σελ. 557.

³ Βλ. Babinger, ἐνθ' ἄν. σελ. 16-17.

γία αυτή συμφωνεί με την εξέλιξη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων μετὰ τὴν ἄνοδο τοῦ Μανουήλ στὸ θρόνο, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, καὶ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ὅσα ἐξιστορεῖ ὁ Ἰσιδώρος στὴν τέταρτη ὁμιλία του, ποὺ ἐξεφώνησε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1393. Ἐὰν δηλαδὴ ἔχοντας ὡς ἀφετηρία τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1393 ἀνατρέξουμε στὸ παρελθόν, στὸ πρόσφατο διάστημα τῆς παραμονῆς τοῦ Ἰσιδώρου στὴ Θεσσαλονίκη, κατόπιν στὸ μακρυνὸ ταξίδι του στὴν αὐλὴ τοῦ σουλτάνου καὶ τέλος στὸ διάστημα, ποὺ μεσολάβησε ἀπὸ τὸ ταξίδι του αὐτὸ ὡς τὴν κατάληψή τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν Βαγιαζὶτ Α', ὁπότε οἱ κάτοικοι «ἐμαστίχθησαν μετρίως», τότε ἀναγκαστικὰ πλησιάζουμε πρὸς τὸ 1391.¹

Ὡστε οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης ἔζησαν τέσσερα ὀλόκληρα χρόνια ἢ καὶ κάτι περισσότερο ὑπὸ ἓνα προνομιακὸ καθεστῶς ὑποτελείας, ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1387 ὡς τὰ μέσα ἢ τέλος τοῦ 1391, ὁπότε ἡ πατρίδα τους καταλαμβάνεται βίαια ἀπὸ τὸν Βαγιαζὶτ Α' καὶ ἐνσωματώνεται ὀριστικὰ στὴν αὐτοκρατορία του. Ἀπὸ τότε ὡς τὰ 1403, ὥσπου δηλαδὴ ἡ Θεσσαλονίκη ἀποδίδεται πάλιν στοὺς Βυζαντινοὺς, ἀκολουθεῖ νέα περίοδος πραγματικῆς κατοχῆς, ἡ ὁποία στὴν ἀρχὴ εἶναι σκληρὴ καὶ πιεστικὴ, ἀλλὰ κατόπιν, ὕστερ' ἀπὸ τὴν πρεσβεία τοῦ Ἰσιδώρου στὴν αὐλὴ τοῦ Βαγιαζὶτ Α', κάπως μετριάζεται. Ἦτοι οὐσιαστικὰ 14 ὀλόκληρα χρόνια διήρκεσε ἡ ὑποταγὴ τῆς Θεσσαλονίκης στοὺς Τούρκους, ἓνα ἀρκετὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, ὥστε νὰ δικαιολογῆται κάπως ἡ ὑπερβολικὴ ἔκφραση τοῦ ἐγκωμίου τοῦ Συνδικοῦ Θεσσαλονίκης πρὸς τιμὴν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ζ': «... τὴν τε ἀρχὴν τοῖς Ρωμαίοις ἀνασσωσμένου καὶ πόλεις οὐκ ὀλίγας τῆς τῶν βαρβάρων χειρὸς ἐξελόντος, ὧν πρώτη καὶ μεγίστη ἡ καθ' ἡμᾶς αὕτη Θεσσαλονίκη ἐλεύθερον φῶς ἰδοῦσα μετὰ δουλείαν μακράν»....²

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Ὑστερ' ἀπὸ ὅσα ἀνέπτυξα παραπάνω δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθῇ ἡ γνώμη τοῦ Χαρανή, ὅτι οἱ Τούρκοι χρονογράφου ἀπὸ σύγχυση τοποθετοῦν τὴν κατάληψή τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1391, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν τοποθετήσουν στὰ 1387 (Ch a r a n i s, ἐνθ' ἄν. σελ. 361).

² G i o v a n n i M e r c a t i, Sarebbe Stafidace l' epistolografo del codice Laurenziano di S. Marco 356? Studi Byzantini, τ. 2 (1927), σελ. 242.